

ตัวตนในมุมมองปรัชญาตะวันตกกับปรัชญาตะวันออก

Identity from the perspective of Western philosophy and Eastern philosophy

วรรณวิสาข์ ไชยโย

Wanwisa Chaiyo

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Chiang Mai University, Thailand

Corresponding Author E-mail: meennayha@gmail.com

Retrieved: January 30, 2023; Revised: February 26, 2023; Accepted: March 20, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นความพยายามที่จะเข้าใจตัวตนในมุมมองปรัชญาตะวันตกกับปรัชญาตะวันออก โดยมุ่งชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคม แนวคิดของนักปรัชญา ได้มีอิทธิพลต่อการมองตัวตนในปรัชญาตะวันตกกับปรัชญาออกให้มีความแตกต่างกันอย่างไร จากการศึกษาพบว่า ปรัชญาตะวันตกให้ความสำคัญกับการใช้เหตุผลและตระหนักถึงเสรีภาพของมนุษย์ ทำให้ปรัชญาตะวันตกมองตัวตนเอกเทศ (Autonomous Self) ที่มีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคลที่อยู่แยกจากบุคคลอื่น ขณะที่ปรัชญาตะวันออกให้ความสำคัญกับมนุษย์และวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพื่อต้องการให้ดำรงตนอยู่ในสังคมอย่างสงบสุข ปรัชญาตะวันออกจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับเสรีภาพของปัจเจกบุคคล แต่มองตัวตนสัมพันธ์ (Relational Self) ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคม

คำสำคัญ: ปรัชญาตะวันออก, ปรัชญาตะวันตก

Abstract

This article is an attempt to understand identity from the perspective of Western philosophy and Eastern philosophy. It aims to point out that the social structure philosopher's ideas How has it influenced the perception of identity in Western philosophy and philosophy to be different? From the study it was found that Western philosophy emphasizes reason and recognizes human freedom. This causes Western philosophy to view the Autonomous Self as having the characteristics of an individual who is separate from other people. While Eastern philosophy focuses on humans and their way of life. To want to live in society peacefully Eastern philosophy therefore does not attach importance to individual freedom. But look at the Relational Self as one with society.

Keywords: Western philosophy, Eastern philosophy

บทนำ

คนจำนวนมากกว่าพันล้านคนในปัจจุบันอ้างว่าได้สืบทอดภูมิปัญญาจากคนกรีกโบราณ แต่อีกมากกว่าสองพันล้านคนเป็นทายาทความคิดของนักปราชญ์จีนโบราณ โครงสร้างทางสังคมและแนวคิดของนักปรัชญามีอิทธิพลต่อการมองตัวตนที่ทำให้ทั้งสองวัฒนธรรมมีความแตกต่างกัน บทความนี้ ผู้เขียนต้องการมุ่งชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคม แนวคิดของนักปรัชญา ได้มีอิทธิพลต่อการมองตัวตนในมุมมองปรัชญาตะวันตกกับปรัชญาตะวันออก โดยจะศึกษาปรัชญากรีกเป็นตัวแทนในการทำความเข้าใจการมองตัวตนในปรัชญาตะวันตกและปรัชญาจีนเป็นตัวแทนในการทำความเข้าใจการมองตัวตนในปรัชญาตะวันออก

สังคมกรีกโบราณ

ชาวกรีกโบราณเป็นผู้วางรากฐานการคิดเพื่อแสวงหาความรู้ในโลกตะวันตก อารยธรรมกรีกโบราณเจริญอยู่ในระยะเวลาประมาณ 600-338 ปีก่อนคริสตกาล โดยเริ่มต้นตั้งแต่สมัยกรีกสร้างนครรัฐ พวกกรีกแยกกันอยู่เป็นนครรัฐที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเอเธนส์ (Athens) ซึ่งเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองในทุกด้าน ได้แก่ ความสำเร็จทางด้านปรัชญา วิทยาศาสตร์ การเมือง การแพทย์ การละคร สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และศิลปะแขนงต่าง ๆ อารยธรรมดังกล่าวของเอเธนส์ได้เป็นมรดกทางด้านอารยธรรมแก่โลกในยุคต่อมา ชาวเอเธนส์ได้ก้าวไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตยประมาณศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตกาล โดยพลเมืองชายชาวเอเธนส์ทุกคนที่มีอายุ 21 ปี และบิดามารดาที่เป็นเสรีชนสามารถเข้าร่วมกระบวนการทางการเมืองได้โดยตรงไม่ต้องผ่านผู้แทน ส่วนสตรียังไม่มีสิทธิทางการเมืองดังกล่าว พลเมืองชายที่มีอายุดังกล่าวจะเข้าร่วมประชุมสภาประชาชนด้วยตัวของเขาเอง สภาประชาชนประชุมกันทุก ๆ 10 วัน โดยประมาณ พลเมืองทุกคนที่เข้าประชุมมีสิทธิที่จะพูดแสดงความคิดเห็นและถกเถียงในปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างอิสระ ชาวกรีกถือว่าการได้พูดได้โต้เถียงและการแสดงความคิดเห็นทำให้เกิดปัญญา เกิดความรู้อันเป็นทางนำไปสู่ทางออกของปัญหาได้อย่างถูกต้อง (สุวิทย์ โพธิ์วัฒน์, 2552)

ชาวกรีกให้ความสำคัญกับการศึกษาอย่างมากเนื่องจากชาวกรีกเชื่อว่า การศึกษาที่ดี คือ การเน้นการฝึกให้มนุษย์ได้ใช้เหตุผลอยู่ตลอดเวลาในชีวิต ครอบครัวของชนชั้นสูงมักจ้างอาจารย์พิเศษมาสอนที่บ้าน ส่วนเด็กอื่น ๆ โดยทั่วไปมักจะเรียนโรงเรียนเอกชนซึ่งเสียค่าใช้จ่ายเพียงเล็กน้อย เด็กผู้ชายจะเริ่มเข้าโรงเรียนเมื่ออายุ 7 ปี และสำเร็จการศึกษาเมื่ออายุ 18 ปี ตำราเรียนที่สำคัญได้แก่ มหากาพย์อีเลียด (Iliad) และโอดิสซีย์ (Odyssey) วิชาอื่นๆ ได้แก่ คณิตศาสตร์ เรขาคณิต วาดเขียน ดนตรี พลศึกษา และศิลปะการพูด ซึ่งในมหากาพย์อีเลียดและโอดิสซีย์ ที่โฮเมอร์เป็นผู้ประพันธ์นั้นได้แสดงให้เห็นว่า ตัวละครที่ชื่อว่า อีเลียดและโอดิสซีย์เป็นคนที่มีความรู้สึกถึงความเป็นปัจเจกบุคคลสูง (sense of personal agency) โฮเมอร์ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่ามนุษย์ถูกนิยามในลักษณะคนที่มีความสามารถในการถกเถียงและมีความสามารถในการรบ แม้คนสามัญชนก็ทำทนายให้พระมหากษัตริย์มาร่วมวงถกเถียงได้ ไม่ใช่แค่มาฟังนิทานเท่านั้น ชาวกรีกมักพบปะพูดคุยสังสรรค์กัน

เป็นประจำในบริเวณอะกอร่า (Agora) ซึ่งเป็นตลาดหรือย่านชุมชน ซึ่งข้อโต้แย้งและข้อถกเถียงมักถูกตัดสินโดยสาธารณชนไม่ได้ตัดสินจากการใช้กำลังอำนาจ สิ่งนี้ทำให้ชาวกรีกมีวัฒนธรรมชอบถกเถียงหรือโต้แย้งกัน

เมื่อมีเวลาว่าง ชาวกรีกนิยมไปดูละคร โรงละครในสมัยกรีกโบราณมีชื่อว่า Epidauros มีอายุมากกว่า 2,500 ปี ตั้งอยู่บนหุบเขา ชาวกรีกเชื่อว่าสถานที่แห่งนี้เป็นที่ประสูติของอัศวินเคลปิออส บุตรชายของเทพอะพอลโล ในสมัยกรีกโบราณ ชาวกรีกจะพยายามตั้งต้นมาดูละครและฟังบทกวี แม้ว่าจะเดินทางมายากลำบากเพียงใดก็ตาม พวกเขาจะอยู่ที่โรงละครตั้งแต่ค่ำไปจนเช้าเป็นเวลาหลาย ๆ วัน ชาวกรีกรู้สึกอิสระที่จะเดินทางไปตามที่ต้องการ เพื่อมีประสบการณ์ทางสุนทรียะ นอกจากนี้ ชาวกรีกยังชื่นชอบการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกอย่างมาก กีฬาโอลิมปิกจัดขึ้นที่เมืองโอลิมเปีย (Olympia) ทุก ๆ 4 ปี เพื่อประลองความสามารถของนักกีฬาประเภทต่าง ๆ แล้ว ยังเป็นเทศกาลที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองเทพเจ้าเซอุส ผู้เป็นประมุขของเทพเจ้าของชาวกรีก ด้วยเหตุนี้ ระยะเวลา 1 เดือนของเทศกาลนี้ บรรดาชาวกรีกที่กำลังรပ်งกันอยู่จะต้องวางอาวุธพักรบเป็นการถวายเป็นคารวะต่อเทพเซอุส การแข่งขันจะดำเนินไปเป็นเวลา 5 วัน กีฬาที่แข่งขันมีมากมาย เช่น แข่งรถเทียมม้า วิ่งแข่ง กระโดดสูง พุ่งแหลน ขว้างจักร มวยปล้ำ เป็นต้น รางวัลของผู้ชนะ ได้แก่ มาลัยใบมะกอกป่า ถือเป็นเกียรติยศและความภูมิใจของผู้ชนะที่ได้มีโอกาสทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม (สุวิทย์ โพธิ์วัฒน์, 2552) จากที่กล่าวมาจะสังเกตเห็นลักษณะนิสัยของคนกรีกแตกต่างจากชนชาติอื่น ๆ คือ คนกรีกจะมีความรู้สึกเป็นปัจเจกบุคคลสูง (Sense of Personal Agency) และเชื่อมั่นคุณค่าในตนเอง อาจกล่าวได้ว่า นิยามอย่างหนึ่งของความสุขสำหรับคนกรีกก็คือ การยืนยันถึงความสามารถที่ใช้พลังในการดำเนินชีวิตของตนเองอย่างมีประสิทธิภาพ โดยปราศจากข้อจำกัด (Nisbett, 2003)

นักปรัชญากรีก

คนกรีกโบราณเป็นผู้ที่มีความเชื่อมั่นในค่าของมนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคล กรีกได้หล่อหลอมความเชื่อมั่นว่า มนุษย์จะต้องได้รับการยกย่องด้วยความสามารถของตนเอง จากอุปนิสัยและความรู้สึกถึงอิสรภาพของคนกรีกได้นำไปสู่ความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับโลก ระบบความคิดที่เป็นการใช้เหตุผลบริสุทธิ์นั้นจะเห็นได้จากแนวคิดของนักปรัชญากรีกโบราณชาวไอโอเนียน ธาเลส (Thales, 640–546 ปีก่อนคริสตกาล) ได้รับยกย่องว่าเป็น “บิดาแห่งวิชาปรัชญา” ได้อธิบายปฐมธาตุของโลกโดยใช้เหตุผล ไม่ใช่อ้างตำนานเทพเจ้าอย่างที่เคยเป็นมา ธาเลสอธิบายว่า ปฐมธาตุของโลกเกิดมาจากน้ำ ท่านสังเกตเห็นว่า ในสรรพสิ่งในจักรวาลล้วนมีน้ำเป็นองค์ประกอบ น้ำสามารถอยู่ในสภาพเป็นของแข็งก็ได้ ของเหลวก็ได้ เป็นไอก็ได้ จึงเป็นไปได้ว่าทุกสิ่งมีน้ำเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน คำอธิบายของธาเลสเป็นการเน้นว่า มนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ด้วยเหตุผล ไม่ใช่เป็นการอ้อนวอนจากพระเจ้า

คนกรีกยังสังเกตเห็นความเป็นไปของสรรพสิ่งในธรรมชาติว่ามีความคงที่สม่ำเสมอ จึงได้พยายามคิดค้นหาข้อมูลและกฎเกณฑ์เกี่ยวกับธรรมชาติโดยอธิบายและเข้าใจโลกธรรมชาติด้วยปัญญาเหตุผลของมนุษย์ เฮราคลิตุส (Heraclitus, 535–475 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นนักปรัชญากรีกคนแรกที่คิดค้นเรื่องการเปลี่ยนแปลง (Change) อย่างจริงจัง เฮราคลิตุสยืนยันว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะที่แท้จริงของสรรพสิ่ง ทุกสิ่งทุกอย่าง

เลื่อนไหลไปเป็นกระแส ดูกดสายน้ำที่ไม่มีวันหยุดนิ่ง เฮราคลิตุสกล่าวว่า “ท่านไม่สามารถก้าวลงในแม่น้ำสายเดียวกันได้ถึงสองครั้ง เพราะน้ำใหม่ไหลมาแทนที่ตัวเราตลอดเวลา” อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาแนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงถูกขจัดออกไปและแนวคิดเรื่องการคงที่เข้ามาแทนที่ ซึ่งนักปรัชญาพวกนี้เป็นพวกที่มีหลักตรรกะตายตัว (Logic-Choppers) ที่ต้องการพิสูจน์ว่า การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ไม่ได้ ได้แก่ ปาร์มีนิเดส (Parmenides, 515–460 ปีก่อนคริสตกาล) ท่านไม่เห็นด้วยกับเฮราคลิตุสที่กล่าวว่า สรรพสิ่งในโลกมีการเปลี่ยนแปลง ปาร์มีนิเดสเห็นว่า แก่นแท้ของโลกก็คือ ภาวะ (Being) ที่มีลักษณะคงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง รองรับการมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ ประสาทสัมผัสหลอกหลวงให้เห็นว่าโลกกำลังเปลี่ยนแปลง แต่แท้จริงแล้วโลกไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด นับว่าปาร์มีนิเดสเป็นคนแรกที่ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างประสาทสัมผัสกับเหตุผล คนต่อมาคือเซโนแห่งเอเลีย (Zeno of Elea, 490–430 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นลูกศิษย์ของปาร์มีนิเดสเห็นด้วยกับอาจารย์ของตนและพยายามหาเหตุผลเพื่อหักล้างฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับปาร์มีนิเดส ท่านได้ปฏิเสธความหลากหลายและการเคลื่อนที่ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ท่านพยายามชี้ให้เห็นว่าหลักฐานหรือเหตุผลของฝ่ายตรงข้ามขัดแย้งตัวเองอย่างไรเรียกวิธีการนี้ว่า วิทยาวิธี ซึ่งวิธีการนี้ได้มีอิทธิพลต่อนักปรัชญารุ่นหลังค้นพบตรรกศาสตร์ในเวลาต่อมา

เพลโต (Plato, 427–347 ปีก่อนคริสตกาล) เห็นว่าความรู้ที่แท้จริงไม่ได้มาจากประสาทสัมผัส แต่ความรู้ที่แท้จริงได้มาจากเหตุผล เพลโตเห็นว่าแก่นแท้ของสรรพสิ่งเป็นแบบ (Forms) หรือมโนคติ (Forms) สิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้เป็นเพียงสิ่งที่จำลองมาจากต้นฉบับหรือแบบ ตัวอย่างเช่น เมื่อพูดถึงแบบของคน เราไม่ได้หมายถึงคนนั้นหรือคนนี้ แม้ว่าคนในโลกนี้จะมากมาย แต่หมายถึงคนสากลที่เป็นแบบฉบับของคนทั้งปวงและมีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น ที่อยู่ในโลกแห่งแบบ ซึ่งเราจะรู้แบบของคนได้ด้วยปัญญาหรือเหตุผล แบบเป็นความจริงที่ไม่ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของเราหรือเป็นความจริงแบบวัตถุวิสัย (Objective Reality) ซึ่งในการอธิบาย “แบบ” ของเพลโตมีลักษณะเช่นเดียวกับภาวะของปาร์มีนิเดส คือมีความเป็นจริงแท้สูงสุดและเป็นสิ่งคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง อาจกล่าวได้ว่า เพลโตได้หยิบยกเอาลักษณะภาวะของปาร์มีนิเดสมาสวมใส่ให้กับแบบของเพลโตนั่นเอง ขณะที่เพลโตตั้งทฤษฎีสองโลกขึ้นคือ โลกแห่งผัสสะ กับโลกแห่งแบบ โลกแห่งผัสสะเป็นโลกที่เรารับรู้สิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ที่จำลองมาจากแบบอีกทีหนึ่ง แต่โลกแห่งแบบที่มีแบบเป็นความจริงแท้สูงสุดและเป็นหลักแห่งการมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้นั้น อริสโตเติล (Aristotle, 348–322 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นลูกศิษย์ของเพลโตไม่เห็นด้วยกับอาจารย์ของตน อริสโตเติลเห็นว่าความจริงแท้ของสรรพสิ่งก็คือ ภาวะ ซึ่งเป็นคำของปาร์มีนิเดสหรือภาวะก็คือแบบหรือมโนคติในปรัชญาของเพลโตนั่นเอง อริสโตเติลไม่เห็นด้วยกับเพลโตที่ว่า แบบไม่ได้อยู่ในโลกแห่งผัสสะนี้ แต่มีอยู่ในโลกแห่งแบบ อริสโตเติลเห็นว่า ทฤษฎีแบบของเพลโตไม่สามารถอธิบายธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ทำให้ไม่ช่วยให้เข้าใจความมีอยู่ของสิ่งเฉพาะที่เป็นรูปธรรมได้ นอกจากนี้เพลโตยังไม่สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างแบบกับสิ่งเฉพาะได้อย่างน่าพอใจ อริสโตเติลเห็นว่าโลกแห่งแบบไม่มีอยู่จริง แบบไม่ได้อยู่แยกจากโลกแห่งผัสสะที่มนุษย์อาศัยอยู่ นี่แบบอยู่ร่วมกับสิ่งเฉพาะในโลกแห่งผัสสะ นอกจากอริสโตเติลจะวิพากษ์ทฤษฎีแบบของเพลโตแล้ว ท่านยังได้รับยกย่องว่าเป็นบิดาแห่งวิชาตรรกศาสตร์

ของตะวันตก เนื่องจากท่านได้สร้างระบบวิธีคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาและเป็นรากฐานต้นแบบของการใช้เหตุผลในโลกตะวันตก

อริสโตเติลเสนอกฎหรือหลักการพื้นฐานของความคิดไว้ ดังนี้

1) กฎแห่งความเหมือน (Law of Identity) เป็นกฎที่ยืนยันสถานะของสิ่ง เช่น น้ำ ย่อมเป็น น้ำ (A is A)
 2) กฎแห่งความขัดแย้ง (Law of Contradiction) เป็นการยืนยันว่าสถานะของสิ่งจะเป็นและไม่เป็นสิ่งหนึ่งในเวลาเดียวกันไม่ได้ (Nothing can be both A and not-A) เช่น กระจกขาวและกระจกไม่ขาวในเวลาเดียวกันไม่ได้

3) กฎแห่งการปราศจากตัวกลาง (Law of Excluded Middle) เป็นกฎที่ยืนยันว่า เมื่อมีสองข้อความขัดแย้งกันจะต้องมีข้อความหนึ่งถูก จะผิดทั้งคู่ไม่ได้ (Everything is either A or not-A) เช่น กระจกเป็นสิ่งที่ขาว หรือไม่ก็ต้องเป็นสิ่งที่ไม่ขาว

จะเห็นได้ว่า กฎความคิดของอริสโตเติลทั้งสามข้อนี้วางอยู่บนความเชื่อที่ว่า ธรรมชาติมีกฎตายตัวและมนุษย์สามารถเข้าใจได้ด้วยเหตุผล ทำให้ลักษณะนิสัยของคนกรีกชอบคิดและวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของ และจัดประเภทของสิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยคุณลักษณะที่เป็นนามธรรม (abstract) หลังจากนั้นจะสร้างกฎเกณฑ์ เพื่ออธิบายสิ่งต่าง ๆ มรดกของคนกรีกให้ไว้แก่โลกคือ นิสัยในการใช้สติปัญญาและการคิดใช้เหตุผลอย่างเป็นระบบตามหลักตรรกศาสตร์ จึงเป็นรากฐานการคิดแสวงหาความรู้และให้กำเนิดวิทยาการต่างๆของโลกตะวันตกสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เซนต์ ลูค (St. Luke) ได้กล่าวถึงคนกรีกไว้ว่า คนกรีกชอบใช้เวลาส่วนตัวไปกับการได้ยิน ได้ฟัง ได้บอกเล่าเกี่ยวกับสิ่งใหม่ๆ คนกรีกมีวิธีเฝ้าความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของโลก โดยสร้างรูปแบบ (Model) มาอธิบายมัน ด้วยการจัดประเภทของวัตถุ, เหตุการณ์ต่าง ๆ และสร้างกฎทั่วไป เพื่ออธิบายสิ่งเหล่านี้อย่างเป็นระบบ วิธีการคิดเช่นนี้ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์ เรขาคณิต ตรรกศาสตร์ ปรัชญา วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และชาติพันธุ์วิทยา

ปรัชญาจีน

นักปรัชญาจีนไม่สนใจแสวงหาปฐมัตถุอย่างที่นักปรัชญาตะวันตกยุคกรีกโบราณมุ่งแสวงหา เมื่อไม่สนใจถึงปฐมัตถุก็ไม่จำเป็นต้องหาวิธีที่จะรู้ถึงปฐมัตถุนั้น นักปรัชญาจีนให้ความสำคัญในเรื่องมนุษย์ด้วยกันว่า จะทำอย่างไรคนจึงจะเป็นคนดี มีความสุข ทำอย่างไรสังคม ประเทศ และโลกจะมีความสุข ดังสูตรของปรัชญาจีนซึ่งมี 8 คำ คือ

ชีวก็	แปลว่าอบรมฝึกฝนตนเอง
อั่งนัง	แปลว่ายังความสุขให้แก่ผู้อื่น
ไหลเสีย	แปลว่าทำภายในตนให้มีคุณธรรม
วู้ว๊ว	แปลว่าทำภายนอกให้เป็นกษัตริย์นักปกครองที่ดี

ทั้ง 8 คำนี้มีความหมายให้แต่ละคนสนใจฝึกฝนตนให้มีคุณธรรมและความสามารถ แล้วนำความดีและความสามารถนั้นออกมาบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม (พิน ดอกบัว, 2542) ปรัชญาจีนแตกต่างจากปรัชญาตะวันตกที่ต้องการรู้เพื่อรู้ แต่ปรัชญาจีนเน้นจริยธรรมเพื่อการดำเนินชีวิต

สังคมจีนโบราณได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากปรัชญาเหลาจื๋อ ปรัชญาขงจื๊อ และพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชาวจีนอย่างมากในช่วงประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 3 และหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ผสมผสานกับหลักคำสอนของลัทธิดั้งเดิมของจีนได้เป็นอย่างดี ไม่มีความขัดแย้งกันในแง่ของวิถีชีวิตแต่อย่างใด กล่าวคือ ปรัชญาขงจื๊อมุ่งแก้ไขปัญหาลัทธิ เน้นประโยชน์ในปัจจุบัน ปรัชญาเต๋าหนีปัญหาลัทธิ สอนให้ใช้ชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ เน้นประโยชน์ในอนาคต พระพุทธศาสนาเข้าไปเสริมเพิ่มเติมความคิดเดิมในส่วนของการเน้นประโยชน์ในชาติหน้า ซึ่งชาวจีนเองก็ผสมผสานทั้งสามแนวคิดเข้าด้วยกันเป็นอย่างดีและทั้งสามความคิดนี้ได้มีอิทธิพลต่อวิถีคิดและวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของคนจีนสืบเนื่องมาจวบจนปัจจุบัน

หยิน-หยาง

เหลาจื๊อ ได้เสนอความคิดเห็นของเขาที่ปรากฏในคัมภีร์ที่มีชื่อว่า เต๋า เต๋อ จิง (Tao The Ching) ที่ได้ประมวลหลักความคิดเกี่ยวกับลัทธิเต๋าไว้ ในคัมภีร์เล่มนี้ได้เสนอข้อคิดทางด้านวิถีการดำเนินชีวิต รวมถึงข้อคิดทางด้านสังคมและการเมืองไว้ด้วย หากพิจารณาคำว่า “เต๋า” ในภาษาจีน แปลว่า “หนทาง” หรือ “วิถี” (พจนานุกรมสันติ, 2544) กล่าวคือ เต๋าหมายถึงมรรควิธีที่ควรดำเนินตามหรือเป็นหลักแห่งความประพฤติ เหลาจื๊อสอนให้มนุษย์ดำเนินชีวิตสอดคล้องและกลมกลืนไปกับธรรมชาติ ไม่ฝืน ไม่ตั้งตน สัญลักษณ์ของเต๋า คือรูปหยินหยาง หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นของคู่ตรงกันข้าม อันทำให้เกิดความสมดุล หยิน หมายถึง ความมืด ความหนาวเย็น ความอ่อนแอและเพศหญิง ส่วนหยาง หมายถึง ความสว่าง ความร้อน ความเข้มแข็งและเพศชาย เป็นต้น ในคัมภีร์เต๋า เต๋อ จิง บทที่ 36 กล่าวไว้ว่า

ผู้ที่ถูกลดทอน

จะต้องมีมากมาก่อน

ผู้ที่อ่อนแอ

จะต้องเข้มแข็งมาก่อน

ผู้ที่ตกต่ำ

จะต้องยิ่งใหญ่มาก่อน

ผู้ที่ได้รับ

จะต้องให้มาก่อน

เหล่านี้คือนัยที่แสดงออกให้ปรากฏ

ความอ่อนละมุนมีชัยเหนือความแข็งแกร่ง

ควรปล่อยให้มีจนอยู่ในสภาวะลึกจะดีกว่า

เหมือนดั่งเก็บงำคัดราฐทั้งมวล

ของบ้านเมืองไว้มิให้ใครแลเห็น (พจนานุกรม, 2544)

เหลาจื้อมิเคยประกาศตัวเป็นศาสดาก่อตั้งศาสนา ภายหลังคนอื่นได้ยกย่องท่านเป็นศาสดาภายหลังที่ท่านเสียชีวิตไปแล้วและยกคัมภีร์เต๋า เต๋อ จิง ของเหลาจื้อมีคัมภีร์ของศาสนา ศาสนาเต๋าจึงประกอบด้วย 2 ลักษณะคือ ลักษณะเต๋าที่เป็นปรัชญาที่ได้จากปรัชญาเต๋าของเหลาจื้อมีกับลักษณะที่เป็นศาสนา หนักไปในทางไสยศาสตร์ นักบวชเต๋อบางพวกพากันปลีกตัวออกจากสังคมไปปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุเต๋า แต่นักบวชอีกพวกหนึ่งพอใจในอิทธิฤทธิ์เวทย์มนต์ต่าง ๆ พยายามคิดค้นแสวงหา และทดลองทางด้านไสยศาสตร์เพื่อความศักดิ์สิทธิ์และมีฤทธิ์เดชต่าง ๆ

มนุษย์อยู่ในความสัมพันธ์

ขงจื๊อ นักปราชญ์ที่มีชื่อเสียงของจีน ความคิดของขงจื๊อมีลักษณะเป็นปรัชญามากกว่าศาสนา เน้นสั่งสอนให้ประพฤติดีเพื่อประโยชน์สุขในโลกนี้มากกว่าโลกหน้า ขงจื๊อเน้นความสำคัญของปัจเจกบุคคลโดยเชื่อว่าความเจริญหรือความเสื่อมของโลก ของสังคม เกิดมาจากปัจเจกชนหรือแต่ละบุคคลเป็นรากฐาน เพราะฉะนั้นรัฐจะต้องพัฒนาคนให้ดีเสียก่อน แล้วสังคม ประเทศ ตลอดจนถึงโลกก็จะดีขึ้นตามอัตโนมัติ ขงจื๊อได้วางระบบการศึกษาเพราะเชื่อว่า การศึกษาสามารถขัดเกลาคนให้มีคุณธรรม รู้จักผิดชอบชั่วดี และนิติธรรมนิยม จารีตประเพณี ก็สามารถทำให้สังคมดีขึ้นได้ สังคมแบบขงจื๊อจึงเป็นสังคมที่เน้นรายละเอียดหน้าที่ระหว่างบุคคลทำให้ตนรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ซึ่งเป็นสังคมที่เรียกว่า สังคมแบบอินทรีย์นิยม (Social Organism) เป็นสังคมที่กำหนดหน้าที่ระหว่างกันและกัน มีหลักจริยธรรมที่กำหนดแนวทางปฏิบัติระหว่างคนในสังคมอย่างชัดเจน ขงจื๊อได้จัดหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อกันหรือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไว้ 5 ประเภท ดังต่อไปนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองคือ เมตตา สุจริต จงรักภักดี ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดาคือ เมตตา กตัญญูกตเวที ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา คือ รัก ซื่อสัตย์ รับผิดชอบในหน้าที่แห่งตน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้น้อยกับผู้ใหญ่คือ การเคารพ และความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนต่อเพื่อนคือ ความจริงใจ ขงจื๊อให้ความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะที่เป็นปัจเจกชนน้อยมาก มนุษย์จะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นและปฏิบัติหน้าที่ของตนเองตามความสัมพันธ์นั้นๆ มนุษย์แฝงฝังอยู่ในความสัมพันธ์ทำให้ปรัชญาขงจื๊อไม่มุ่งที่จะแยกแยะ “ความเป็นมนุษย์” ออกจากบริบท กระบวนการขัดเกลาความเป็นมนุษย์ด้วยระบบการศึกษาหรือนิติธรรมนิยม จารีตประเพณี ไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่เป็นเรื่องส่วนรวม (Collective Activity) เพราะมนุษย์ไม่อาจแยกออกจากความสัมพันธ์ อาจารย์สุวรรณ สภาอานันท์ได้กล่าวไว้ว่า

“ในบริบททางความคิดของขงจื๊อ การดำรงอยู่ของมนุษย์ (Existence) เป็นรากฐานแห่งการแสวงหาความรู้ทางปรัชญา “การดำรงอยู่” ในที่นี้เป็นการดำรงอยู่อย่างเป็นรูปธรรมภายในเครือข่ายความสัมพันธ์ชุดใดชุดหนึ่งเสมอ การมองมนุษย์ว่าโดยพื้นฐานแล้ว แฝงฝังอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และอยู่ในจุดเชื่อมต่อกาลเวลาระหว่างอดีตกับอนาคต...ขงจื๊อ ปลุกฝังปรัชญา (การคิด) ไว้กับกระบวนการทางวัฒนธรรม ปรัชญาสำหรับขงจื๊อมิใช่การก้าวข้ามหรืออยู่เหนือวัฒนธรรมหรือการสร้างปมฐานคติ อันเป็นจุดเริ่มต้นของ

กระบวนการคิดอื่นทั้งหมด หรือการหาพื้นฐานสุดท้ายของความรู้ (Ultimate Foundation of Knowledge) แต่เป็นกระบวนการคิดที่เกิดขึ้นภายในเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์” (สุวรรณ สถาอานันท์, 2543)

ปรัชญาเหลาจื๋อหรือปรัชญาเต๋ากับปรัชญาขงจื๊อมีอิทธิพลต่อวิถีคิดและวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของคนจีนอย่างมาก ปรัชญาทั้งสองช่วยกันสร้างสรรค์วัฒนธรรมจีนขึ้นมาจนได้ชื่อว่าเป็นแม่แห่งอารยธรรมแห่งหนึ่งของโลก หลักความคิดของปรัชญาทั้งสองไม่ได้มุ่งแสวงหาความจริงมากเท่ากับการแสวงวิถีแห่งการดำเนินชีวิตในโลก ขงจื๊อนั้นเน้นความเป็นอยู่บนพื้นฐานของการกินดีอยู่ดีและการศึกษา บัณฑิตบุคคลทำงานไม่ใช่เพื่อประโยชน์ของตนเองแต่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของครอบครัวโดยรวม ในสมัยจีนโบราณ ชายหนุ่มมักคาดหวังเรียนสูงๆ เพื่อจะได้ไปสอบเป็นขุนนาง แต่ชายหนุ่มไม่ได้คาดหวังเป็นขุนนางเพื่อความเจริญก้าวหน้าส่วนตัวของเขาเอง แต่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจหรือการกินดีอยู่ดีของครอบครัว ซึ่งความคิดของขงจื๊อสอดคล้องกับความคิดของเต๋าได้อย่างกลมกลืน โดยเฉพาะเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต โดยการชื่นชมกับสิ่งที่ขัดแย้ง โดยหลักคิดแบบขงจื๊อได้บูรณาการเข้ากับความคิดเรื่องจักรวาลวิทยาของเต๋า ทว่าการอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและวิถีชีวิตเกี่ยวกับชนบท คนจีนได้รับอิทธิพลจากเต๋ามากกว่าขงจื๊อ แต่การอธิบายเรื่องความสัมพันธ์ในครอบครัว ศาสนา ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจมักจะนำแนวคิดของขงจื๊อมาปรับใช้มากกว่า เราจะได้เห็นได้จากอิทธิพลของเต๋าที่มีต่อภาพวาดโบราณและศิลปะที่ปรากฏในถ้ำวัน ซาม เครื่องปั้นดินเผา เห็นภาพคนตกปลา คนอยู่ใต้ต้นไม้ แต่อิทธิพลของขงจื๊อที่มีต่อภาพวาดโบราณจะเป็นภาพครอบครัวทำกิจกรรมร่วมกัน ดังมีภักติจินได้กล่าวไว้ว่า คนที่ประสบความสำเร็จจะใช้แนวทางแบบขงจื๊อ แต่คนที่ประสบความสำเร็จล้มเหลวจะใช้แนวทางแบบเต๋า (Nisbett, 2003)

ตัวตนในมุมมองปรัชญาตะวันตกกับปรัชญาตะวันออก

สังคมกรีกโบราณแตกต่างจากสังคมจีนโบราณกล่าวคือ สังคมกรีกโบราณเต็มไปด้วยวัฒนธรรมที่ผู้คนชอบถกเถียงและโต้แย้งกัน เพื่อแสวงหาความรู้ นักปรัชญากรีกต้องการทำความเข้าใจธรรมชาติของโลก เมื่อคนกรีกค้นพบเหตุการณ์ที่มีลักษณะสม่ำเสมอ ก็จะพยายามสร้างทฤษฎีหรือกฎเกณฑ์ขึ้นมาอธิบายเพื่อขยายองค์ความรู้ ทำให้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของกรีกมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป เมื่อมีเวลารว่างคนกรีกมักใช้เวลาว่างส่วนใหญ่ไปกับการแสวงหาความรู้ คำว่า School มาจากคำภาษากรีกว่า Schole หรือ Leisure หมายถึง อีสราภาพในการแสวงหาความรู้ พ่อค้ากรีกนิยมส่งบุตรชายไปโรงเรียน เพื่อดื่มด่ำตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นของตน และเมื่อมีเวลารว่างหรือในโอกาสพิเศษ คนกรีกจะหาเวลาไปดูละครหรืออ่านบทกวี เพื่อดื่มด่ำประสบการณ์สุนทรียภาพ ความสุขของคนกรีกอยู่ที่อีสราภาพและพรสวรรค์ ดังสะท้อนในศิลปะกรีก เราจะได้เห็นภาพโกลีไธไวน์ หรือภาชนะเครื่องปั้นดินเผา เป็นภาพที่เต็มไปด้วยสงคราม กีฬา และบุคคลเสเพล หรือการบรรเลงดนตรีด้วยเสียงแบบ Polyphonic ที่มีสไตล์การเล่นด้วยเครื่องดนตรีหลากหลายชนิดด้วยเสียงหลาย ๆ แบบ

สังคมจีนโบราณได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากปรัชญาเต๋า ปรัชญาขงจื๊อ และพระพุทธศาสนา ได้เข้ามากำหนดวิถีคิดและวิถีชีวิตของคนจีน ขณะที่ปรัชญาตะวันตกสนใจภาววิทยาและญาณวิทยาที่ค้นหา

ความจริงของธรรมชาติทำให้มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ แต่ปรัชญาจีนกลับสนใจที่ตัวมนุษย์ เน้นจริยธรรมในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข คนจีนไม่สนใจสร้างกฎที่นำมาใช้ถึงความจริงแบบนามธรรม (Abstract Speculation) ทำให้ล้มเหลวที่จะพัฒนาองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งวิธีการคิดเช่นนี้ได้ไปสกัดกั้นความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ของคนจีน นักปรัชญาท่านหนึ่งชื่อว่า Yu-lan Fung ได้ให้ข้อสังเกตคำถามเกี่ยวกับคำว่า “ทำไม” เป็นสิ่งที่ไม่ค่อยปรากฏในสังคมจีนเท่าใดนัก โดยเฉพาะการตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดที่เป็นนามธรรมเกี่ยวกับลักษณะของธรรมชาติ คนจีนมีความเข้าใจธรรมชาติพื้นฐานของโลกแตกต่างจากคนกรีกคนจีนยุคโบราณศึกษาเกี่ยวกับสวรรค์ คนจีนเชื่อว่าเมื่อมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับจักรวาล (Cosmic) เช่น comet (ดาวหาง), eclipse (คราส) ทำนายว่า จะมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นบนโลกอย่างเช่น จะมีผู้พิชิตที่ยิ่งใหญ่มาเกิดบนโลก จากวิธีการคิดของคนจีนดังกล่าวนี้ทำให้เมื่อคนจีนโบราณค้นพบเหตุการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ คนจีนจะไม่ได้มีความสนใจที่จะตั้งกฎเกณฑ์ที่เป็นองค์ความรู้มาอธิบายมัน จึงทำให้องค์ความรู้ไม่ได้ขยายขอบเขตออกไป แม้ว่าคนจีนจะสามารถประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ที่สำคัญไว้มากมาย ได้แก่ ชลประทาน หมึก เครื่องถ่วงดินเผา เซมทิต โกลน (Strup) รถเข็นมีล้อ เครื่องชุดเจาะ เป็นต้น

เมื่อคนจีนมีเวลารว่างจะไปเยี่ยมญาติ ที่เรียกว่าระพิเศษนี้ว่า เซงเม้ง เป็นการไปเยี่ยมเยียนญาติหรือผู้ที่ให้ความเคารพ ใครที่ได้รับการไปเยี่ยมก่อนแสดงว่าผู้นั้นได้รับความสำคัญก่อน อาจกล่าวได้ว่า คนจีนมีความรู้สึกเกี่ยวกับตนเองแตกต่างจากคนกรีกกล่าวคือ คนจีนมองตัวตนที่มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น (Harmony) ไม่ใช่ตัวตนที่เป็นปัจเจกบุคคล (Individual) คนจีนไม่ค่อยสนใจใช้ความสามารถและสติปัญญาไปควบคุมคนอื่นหรือสภาพแวดล้อม แต่จะให้ความสนใจในการควบคุมตนเองมากกว่า คนจีนจึงไม่ค่อยไปขัดแย้งกับคนอื่น ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวของตนเองหรือคนในหมู่บ้าน ลักษณะนิสัยของคนจีนจึงมีลักษณะว่าอ่อนส่อนง่าย เชื่อฟังผู้ปกครอง ความสุขของคนจีนอยู่ที่ทำตัวเองให้เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ให้มีความกลมกลืน เอกภาพ สนิทสนมกับคนอื่น ดังสะท้อนให้เห็นในงานศิลปะ ภาชนะของจีนเป็นภาพการสังสรรค์กันในครอบครัว หรือการดื่มด่ำความสุขในชนบท หรือการบรรเลงดนตรีด้วยเสียงแบบ Monophonic ที่เน้นความเป็นเอกภาพ นักร้องจะร้องด้วยโน้ตเดียวกันในเวลาเดียวกัน

มีเรื่องเล่าโบราณของคนจีนเป็นที่รู้จักกันในภูมิภาคเอเชียตะวันออกจนถึงปัจจุบัน เรื่องราวเกี่ยวกับชาวนามีม้าหนึ่งตัวและม้าตัวนั้นหนีไป ม้าตัวที่หนีไปมีความสำคัญแก่ชาวนาชรามาก พอเพื่อนบ้านได้รู้ว่าม้าของชายชราหนีไปก็ได้มาแสดงความเสียใจ แต่ชายชรากลับพูดว่า “ไม่รู้ว่โชคดีโชคร้าย ชายชราปฏิเสธความเห็นใจจากเพื่อนบ้าน และเขาก็ได้กลับมาพร้อมกับม้าป่าอีกหนึ่งฝูง ชาวนาจะมาแสดงความยินดีกับชายชรา แต่ชายชรากลับพูดว่า “ไม่รู้ว่โชคดีโชคร้าย อีกสองสามวันต่อมา ลูกชายของชายชรากลับมาเห็นม้าป่าที่พยศ์เลยต้องการที่จะขึ้นขี่ม้าป่าเพื่อต้องการฝึกมัน ม้าป่าสะบัดลูกชายของชายชราและทำให้ขาหัก เพื่อนบ้านมาแสดงความเสียใจต่อโชคร้ายของชายชรา ชายชราพูดเหมือนเดิมว่า “ไม่รู้ว่โชคดีโชคร้าย สองอาทิตย์ต่อมา กองทหารมาที่หมู่บ้านนี้เพื่อต้องการเกณฑ์ชายหนุ่มไปเป็นกำลังพลช่วยรบ แต่เนื่องจากลูกชายของชายชราบาดเจ็บจึงไม่เข้าเกณฑ์ไปเป็นทหาร เรื่องที่เล่ามาทั้งหมดสามารถเล่าต่อ ๆ ไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เรื่องเล่านี้แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทางความคิดของคนตะวันออกต่อวิถีชีวิตของพวกเขา วิถีชีวิตที่พวกเขามองว่า ชีวิตมีแต่

ความเปลี่ยนแปลงไม่แน่นอนและเต็มไปด้วยความขัดแย้ง การที่จะเข้าใจวิถีชีวิตและดื่มด่ำต่อความสุขต่อการใช้ชีวิตได้นั้น จำเป็นจะต้องได้เรียนรู้กับสิ่งตรงข้ามที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ สิ่งที่คุณเหมือนจะถูกต้อนมันอาจจะเปลี่ยนแปลงไปทางตรงกันข้ามกลายเป็นสิ่งที่ผิดได้ ไม่มีอะไรแน่นอน นายกรัฐมนตรีคนหนึ่งของจีนในช่วงสมัยต้น ๆ ของคอมมิวนิสต์ชื่อ จู เอน ไหล ได้ตอบคำถามต่อคนที่ถามถึงความคิดเห็นของเขาเกี่ยวกับการปฏิวัติฝรั่งเศสว่า มันมีประโยชน์อะไรบ้าง จู เอน ไหล ตอบสั้น ๆ ว่า “มันเร็วเกินไปที่จะกล่าว”

สรุปได้ว่า การมองตัวตนในมุมมองปรัชญาตะวันตกกับปรัชญาตะวันออกมีความแตกต่างกัน เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมและแนวคิดทางปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อการมองตัวตน คนกรีกมองตัวตนที่มีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคลที่มีความรู้สึกลึกซึ้ง แต่ละคนมีเสรีภาพในการใช้ชีวิตและการแสวงหาความรู้ด้วยการใช้หลักเหตุผล ตัวตนในมุมมองปรัชญาตะวันตกคือ ตัวตนเอกเทศ (Autonomous Self) ที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับคนอื่น ขณะที่ปรัชญาตะวันออกได้รับอิทธิพลจากปรัชญาเหลาจื๋อ ปรัชญาขงจื๊อ และพระพุทธศาสนา ที่หล่อหลอมโครงสร้างทางสังคมและแนวคิดที่มีต่อตนเอง ตัวตนในมุมมองปรัชญาตะวันออกคือ ตัวตนสัมพันธ์ (Relational Self) ที่มีความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน เป้าหมายของชีวิตไม่ได้อยู่ที่เสรีภาพ แต่อยู่ที่สมานฉันท์และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคม สอดคล้องกับปรัชญาขงจื๊อที่มุ่งสร้างวิถีทางดำเนินชีวิตให้สอดคล้องระหว่างมนุษย์กับมนุษย์คนอื่น ๆ ในสังคม ขณะที่ปรัชญาเหลาจื๊อมุ่งสร้างวิถีทางดำเนินชีวิตให้สอดคล้องระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยมีเต๋าเป็นอุดมคติของชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาที่มุ่งตอบคำถามเรื่องความทุกข์และการดับทุกข์แห่งชีวิต

เอกสารอ้างอิง

- พระราชวรมนู (ประยูร ธมมจิตโต). (2544). *ปรัชญากรีก: บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- พิน ดอกบัว. (2542). *ปวงปรัชญาจีน*. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2548). *อารยธรรมมนุษย์ หน่วยที่ 11-15*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (2552). *อารยธรรมมนุษย์ หน่วยที่ 1-7*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุวรรณ สถาอานันท์. แปลและเรียบเรียง. (2551). *หลุนฮั้ว: ขงจื๊อสนทนา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวรรณ สถาอานันท์. (2543). *กระสารถารปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่อง ธรรมชาติ อำนาจ และจารีต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Kupperman, J.J. (1999). *Learning from Asian Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Nisbett, R.E. (2003). *The Geography of Thought*. New York: The Free Press.